

Kulesza, Ryszard

Neajra i gender studies : (w związku z książką Debry Hamel, Trying Neaira: The True Story of a Courtesan's Scandalous Life in Ancient Greece, Yale University Press 2003, s. 200+XXIV)

Przegląd Historyczny 95/2, 241-247

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

D Y S K U S J E

RYSZARD KULESZA
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Neajra i *gender studies*

(w związku z książką Debry Hamel, *Trying Neaira: The True Story of a Courtesan's Scandalous Life in Ancient Greece*, Yale University Press 2003, s. 200+XXIV)

Ze względu na podjęty temat książka (z pozoru przynajmniej) wpisuje się w nurt studiów nad dziejami kobiet (*Women's studies*). Zainteresowanie wspomnianą problematyką w badaniach nad historią starożytną jest stosunkowo świeże. We wstępie do drugiego wydania zbioru źródeł dotyczących życia kobiet w antycznej Grecji i Rzymie Mary R. Lefkowitz i Maureen B. Fant stwierdzają, że gdy w 1982 r. praca ukazała się po raz pierwszy, „było zaledwie kilka książek i artykułów naukowych opisujących życie kobiet w starożytności”¹. Wprawdzie pisano o kobietach przy okazji różnych zagadnień, ale dzieje kobiet nie były przedmiotem osobnej refleksji². Starsze prace, jeśli w ogóle uwzględniały (a czyniły to niezwykle rzadko, o czym łatwo się przekonać sięgając do indeksów) fakt istnienia na świecie kobiet innych niż królowe i kochanki osób znajdujących się u władzy, grzeszyły często protekcyjnym lub kokieteryjnym tonem³. Sytuacja zmieniła się za sprawą związanego z „ruchem praw obywatelskich” fermentu na uniwersytetach amerykańskich w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w., który zachęcił uczonych (a przede wszystkim uczone) do zwrócenia uwagi na dyskryminację kobiet w Grecji i w Rzymie. W 1973 r. ukazał się numer czasopisma „*Arethusa*” w całości poświęcony dziejom kobiet w starożytności, ale prawdziwy przełom przyniosła opublikowana w dwa lata

¹ M. R. Lefkowitz, M. B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome. A source-book in translation*, wyd. II rozszerzone, Baltimore 1992, s. XXIII.

² Vide S. B. Pomeroy, *Selected Bibliography on Women in Antiquity*, „*Arethusa*” t. VI, 1973, s. 125–152; L. Goodwater, *Women in Antiquity. An Annotated Bibliography*, New York 1975; R. S. Kraemer, N. Kampen, *Selected Bibliography on Women in Classical Antiquity*, [w:] J. Parrott, P. Sullivan, *Women in Ancient World. The Arethusa Papers* (rozszerzona wersja bibliografii z 1973 r.), Albany 1984, s. 315–372. Nie inaczej było w Polsce, choć tu I. Bieżuńska w jakimś sensie wyprzedziła swój czas, wydając w 1939 r. we Lwowie pracę zatytułowaną *Études sur la condition juridique et sociale de la femme grecque en Égypte gréco-romaine*. W późniejszych latach prof. Bieżuńska-Małowist wróciła do swych wcześniejszych zainteresowań, wydając w 1985 r. książkę zatytułowaną *Kobiety antyku*.

³ Najważniejsze z publikacji dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych wymienia W. Schuller, *Frauen in der griechischen Geschichte*, Konstanz 1985, przyp. na s. 10–11.

później praca Sary B. Pomeroy, która w jakimś sensie przerwała milczenie i uczyniła historię kobiet tematem poważnych badań⁴. Ognia dyskusji dodało ukazanie się w 1985 r. kontrowersyjnej książki Ewy Keuls o prowokacyjnym tytule „Królestwo Fallusa”⁵. Na uniwersytetach mnożyły się katedry *Women's studies* i zajęcia poświęcone historii kobiet. Stateczni uczeni z pewnym zażenowaniem przyglądali się początkowo ich działalności i publikacjom, ale z czasem *Women's studies* stały się poważną dziedziną studiów. W obrębie owych „studiów kobiecych” istnieją dzisiaj różne trendy badawcze i postawy ideologiczne⁶. Obok coraz liczniejszych prac niezwykle wartościowych, ciągle powstają (na szczęście coraz rzadziej) prace przeznaczone dla szerszej publiczności⁷, często tendencyjne, nacechowane powierzchownym nastawieniem publicystycznym, starające się udowodnić z góry przyjęte tezy. W rezultacie mamy sporo dobrych prac w różnych językach⁸, a tendencję do podejmowania badań szczegółowych wyraźnie pokazują ukazujące się ostatnio dość licznie prace zbiorowe⁹. Generalnie daje się zauważyć pewną ewolucję. Uczone związane z *Women's studies*, niedocenione przez feministki (dla których, jak pisze Nancy Sorkin Rabinowitz, są za mało radykalne¹⁰), traktowane przez kolegów starożytników (dla których dla odmiany są zbyt radykalne) z obawą i skrywanym lekceważeniem, zdają się kierować w stronę *gender studies*, uwalniając się od balastu subiektywizmu i wybierając *value-neutral scholarship*. Rozszerza się też pole zainteresowań, obejmując rodzi-

⁴ S. B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives and Slaves. Women in Classical Antiquity*, New York 1975.

⁵ E. Keuls, *The Reign of the Phallus*, New York 1985.

⁶ Vide N. Bernard, *Femmes et société dans la Grèce classique*, Paris 2003. Przykładem takiego wyrosłego ze szlacheckiego entuzjazmu, ale nie wspartego rzetelną wiedzą dzieła jest ułożona przez mediewistkę z uniwersytetu w Wisconsin J. E. Salisbury *Encyclopaedia of Women in the Ancient World* (Santa Barbara 2001, s. 385). W „encyklopedii” tej znajdzie czytelnik biografie ok. 150 starożytnych kobiet, takich jak Kleopatra VII, Amazonki, Pandora, chrześcijanki, Żydówki, Spartanki etc. Jakby tego było mało, pierwsze hasło w tym osobliwym dziele nosi tytuł *Abortion*.

⁷ Np. S. Bunnell, *Women in Ancient Greece*, London 1995.

⁸ M.in. tłumaczona na angielski, niemiecki i francuski, a wydana pierwotnie po włosku czterotomowa *Historia kobiet na Zachodzie* (pod red. P. Schmitt Pantel, I. Starożytność, ze wstępem G. Duby'ego i M. Perrot); C. Mossé, *La femme dans la Grèce classique*, Paris 1983 (nie uwzględnia okresu hellenistycznego); W. Schuller, *Frauen in der griechischen Geschichte*, Konstanz 1985; idem, *Frauen in der römischen Geschichte*, München-Zürich 1987; R. S. Kraemer, H. N. Kampen, *The Family in Classical and Hellenistic Greece*, Oxford 1996; Sarah B. Pomeroy, *Spartan Women*, Oxford 2002. Na szczególną uwagę zasługuje wyważona praca E. Cantarelli, która pierwotnie ukazała się w języku włoskim (*Ambiguo malano. Condizione e immagine della donna nell'antichità greca e romana*, Roma 1981), a następnie po angielsku (*Pandora's daughters. The role and status of women in Greek and Roman antiquity*, Baltimore 1987). Vide też M. Lefkowitz, *Heroines and Hysterics*, London 1981 (jest to zbiór wydanych wcześniej przez autorkę tekstów, do których dołączono cztery — z szesnastu — nowe).

⁹ *La Femme dans les sociétés antiques: actes des Colloques de Strasbourg, mai 1980 et mars 1983*, red. E. Lévy, Strasbourg 1983; *Die Frau in der Antike: Kolloquium der Winckelmann-Gesellschaft 1985*, red. M. Kunze, L. Huchthausen, Stendal 1988; *Rescuing Creusa: new methodological approaches to women in antiquity*, wyd. M. Skinner, Texas Tech University Press 1987; *Reflections of women in antiquity*, red. H. P. Foley, New York 1986; *La donna nel mondo antico. Atti dei Convegni della Delegazione torinese dell'Associazione italiana di cultura classica*, Torino, 18–20 aprile 1988, a cura di R. Uglione, Torino 1989 (s. 275); *Women's history and ancient history*, red. S. B. Pomeroy, Chapel Hill 1991 (s. 317); *Images of women in antiquity*, red. A. Cameron, A. Kuhrt, London 1993 (s. 334); *Women and Slaves in Greco-Roman Culture. Differential Equations*, wyd. S. R. Joshel, S. Murnaghan, London–New York 1998.

¹⁰ N. Sorkin Rabinowitz we wstępie do *Feminist Theory and Classics*, wyd. N. Sorkin Rabinowitz, A. Richlin, New York–London 1993, s. 1.

nę, życie seksualne i inne dotąd pomijane problemy związane z płcią¹¹. Skądinąd błędem byłoby sprowadzenie zainteresowania dziejami kobiet jedynie do *Women's studies*. Problematykę tę coraz częściej podejmują uczeni, którzy nie znieśliby pomówienia o związek z tym kierunkiem badań.

Jak na tym tle wypada praca Debr y H a m e l? Przede wszystkim należy zauważyć, że reprezentuje ona ten nurt badawczy, który nie wikłając się we współczesne spory, odkrywa mało znane dotąd rewiry historii. Nie uprawia ona *Women's*, ani nawet *gender studies*. Młoda amerykańska uczona reprezentuje *classical studies*, czego dowiodła w swej poprzedniej, potraktowanej chyba zbyt obcesowo przez Martina D r e h e r a w recenzji zamieszczonej w „Gnomon”, książce poświęconej ateńskim strategom¹². W każdym razie Hamel spełnia warunek Thomasa F l e m i n g a, który gotów był w roli poważnych uczonych zajmujących się dziejami kobiet w starożytnym świecie zaakceptować jedynie te autorki, które wcześniej *established their credentials by writing on other subjects*¹³.

Jak zapowiada tytuł książki, Hamel opowiada historię Neajry, „hetery” z Koryntu, która w momencie wytoczonego jej procesu (ok. 340 r. p.n.e.) od mniej więcej trzydziestu lat była partnerką Ateńczyka Stefanosa. Podstawę rekonstrukcji życia (i samego procesu) Neajry stanowi zachowana wśród innych pism Demostenesa (Or. 59) mowa w rzeczywistości napisana przez Apollodorosa, syna bankiera Pasjona. W zemście za wcześniejsze ataki sądowe Stefanosa Apollodoros wraz ze swym szwagrem Theomnestosem uderzył w towarzyszkę życia swojego wroga, zarzucając jej, że wbrew prawu pozostaje w związku małżeńskim z obywatelem ateńskim. Sprawa była bardzo poważna. Wyrok skazujący w tym procesie oznaczał sprzedaż Neajry w niewolę. Nie ona była jednak głównym celem ataku. Oskarżycielom chodziło o Stefanosa, któremu w razie przegranej groziła nie tylko grzywna, ale i zniszczenie całej jego rodziny, albowiem Apollodoros i Theomnestos utrzymywali, że dzieci Stefanosa pochodzą ze związku z Neajrą. W rezultacie następstwem wyroku skazującego byłoby także — w świetle prawa ateńskiego — pozbawienie praw obywatelskich potomstwa Stefanosa, które prawdopodobnie pochodziło z jego pierwszego małżeństwa, z nieznaną nam skądinąd Atenką. Debra Hamel relacjonuje w swojej książce losy Neajry i jej rodziny, poruszając przy okazji różne inne zagadnienia, których objaśnienie jest mniej lub bardziej niezbędne dla zrozumienia całej opowieści. Śledząc kolejne życia Neajry i Stefanosa czytamy zatem o prostytutce, cudzołóstwie, sądownictwie ateńskim, życiu politycznym itd. Jak trafnie zauważył recenzent z „The Chronicle of Higher Education”, autorka *sends the reader on a tour of Greek culture and custom linked to the case and the feud*.

Książka dzieli się na trzy części. Pierwsza („Life as a Prostitute”, rozdz. 1–2) opowiada o życiu Neajry w okresie poprzedzającym jej związek ze Stefanosem, druga („Stephanos and the Children”, rozdz. 3–6) ukazuje historię związku Neajry i Stefanosa, trzecia

¹¹ D. C o h e n, *Law sexuality and society. The enforcement of morals in classical Athens*, Cambridge 1991; C. B. P a t t e r s o n, *The Family in Greek History*, Cambridge Mass.–London 1998 (ss. 286); S. B. P o m e r o y, *Families in Classical and Hellenistic Greece. Representations and Realities*, Oxford 1998; A.–M. V e r i l h a c, C. V i a l, *Le mariage grec du VIe siècle av. J.–C. à l'époque d'Auguste*, BCH suppl. 32, Athènes 1998. Omówienie publikacji poświęconych „starożytnej seksualności” z ostatnich lat daje D. G o u r e v i t c h, *La sexualité de l'Antiquité. Essai à propos de publications récentes*, „L'Antiquité Classique” t. LXVIII, 1999, s. 331–334.

¹² D. H a m e l, *Athenian Generals. Military Authority in the Classical Period*, „Mnemosyne” suppl. 182, Leiden 1998 (ss. 250+XVIII). Recenzja M. D r e h e r a — „Gnomon” t. LXXIII, 2001, s. 69–70.

¹³ Th. F l e m m i n g, *Des dames du temps jadis*, „Classical Journal” t. LXXXII, 1986, s. 73–80 (na s. 74).

(„The Trial and Its Antecedents”, rozdz. 7–9) dotyczy wydarzeń prowadzących do sławnego procesu Neajry. Istotę sprawy przedstawia autorka już we wstępie, informując pokrótce o dziejach Neajry (s. IX–XIV), co sprawia, że do lektury zasadniczej części książki przechodzi czytelnik już względnie merytorycznie przygotowany. W rozdz. I („Nikarete’s Brothel”, s. 3–28) autorka mówi o prowadzonym przez Nikarete w Koryncie domu publicznym, do którego w młodym wieku trafiła Neajra. Wspomina o sławie, jaką cieszyło się miasto z powodu prostytutek. Nie ma tu natomiast mowy o „córach Koryntu” i o całej związanej z tym tradycji, czego, jak sądzę, można by w tym wstępie (s. 3–4) oczekiwać. Na następnych stronach (4–13) znajdujemy (pobieżną) charakterystykę struktury greckiej prostytucji (*pornai*, *auletrides*, hetery), omówienie przyczyn zapotrzebowania na płatne usługi seksualne wśród Greków (s. 13–16) i na koniec biografię typowego (a w rzeczywistości bardzo nietypowego) klienta w osobie mówcy Lizjasza (s. 16–22). Wraz z Lizjaszem, który korzystał z usług dziewcząt Nikarety, dochodzimy do samej Neajry. Autorka opowiada o podróży, którą w towarzystwie Lizjasza odbyła Nikarete z dwiema swoimi podopiecznymi, Metanejra i Neajra, na misteria eleuzyńskie w Attyce oraz o kolejnej wyprawie Nikarety i Neajry (tym razem wraz z Simosem z Tessalii) na Wielkie Panatenaje (s. 23–24). Autorka podkreśla panhelleński charakter klienteli „zakładu” Nikarety, uważa, że uczęszczali do niego lepsi klienci, ale zarazem stwierdza, że trudno uznać Neajrę za heterę wysokiej klasy (s. 24–26). Uzasadnienie tego poglądu nie jest dla mnie całkiem jasne. Odnoszę zresztą wrażenie, że w całej książce Hamel nie może zdecydować się, czy Neajra była heterą czy zwykłą prostytutką, co wiąże się z dość powierzchownym potraktowaniem przez autorkę spraw terminologii.

W rozdz. II („Owners and other Lovers”, s. 29–43) poznajemy losy Neajry po opuszczeniu przez nią lupanaru Nikarety. W połowie lat siedemdziesiątych Nikarete sprzedała Neajrę za 3000 drachm dwóm jej byłym klientom, Timanoridasowi z Koryntu i Eukratesowi z Leukas (s. 29–31). Po mniej więcej roku, gdy jeden z nich (a może obaj) założył rodzinę, współnicy postanowili rozstać się z Neajrą, dając jej szansę uzyskania wolności za sumę 2000 drachm, pod warunkiem że opuści na zawsze Korynt. Hamel zastanawia się przy tej okazji nad przyczynami, dla których dwaj panowie nie chcieli, aby ich dawna partnerka pozostała w Koryncie (s. 31–36). Z pomocą swych licznych „przyjaciół” Neajra zdobyła pieniądze, zapewne głównie od Ateńczyka Fryniona, wraz z którym udała się do Aten (s. 37–38). Okrutnie traktowana, uciekła po jakimś czasie od Fryniona i zamieszkała w sąsiedniej Megarze (s. 41–47).

W mieście tym (rozd. III: „Sons and Citizenship in Ancient Athens”, s. 47–61) poznała Ateńczyka Stefanosa, z którym spędziła resztę swego życia. Pod opieką Stefanosa przeniosła się do Aten. W trzydzieści lat później Apollodoros stwierdził przed ateńskim sądem, że Neajrze w czasie tej przeprowadzki z Megary do Aten towarzyszyła trójka jej dzieci: dwóch synów (Proxenos i Ariston) oraz córka (Strybele–Fano). Hamel odrzuca taką możliwość, skrupulatnie analizując motywy Apollodorosa i obiektywną trudność wykazania przez Stefanosa ok. 340 r. p.n.e., że Neajra nie jest matką jego dorosłych już wtedy dzieci.

Rozstrzygnięcie sprawy potomstwa Stefanosa pozwala autorce wrócić w rozdz. IV („Stephanos, Breadwinner and Champion”, s. 63–76) do ateńskiego etapu życia Neajry. Rekonstruuje go, odwołując się z konieczności do mowy Apollodorosa, który (tendencyjnie) twierdzi, że dom Stefanosa stał się miejscem osobliwego nierzędu. Wykorzystując obowiązujące prawa, które pozwalały Ateńczykowi w skrajnym przypadku nawet zabić

przyłapanego na cudzołóstwie z jego żoną (lub córką), Stefanos i Neajra mieli zwabiać do swego domu cudzoziemców i wymuszać od nich pieniądze w zamian za odstąpienie od ukarania winowajcy (s. 67–72).

W rozdz. V („Phano’s First Marriage”, s. 77–93) Debra Hamel opowiada o nieudanym małżeństwie Fano z Ateńczykiem Frastorem. Analizując przyczyny rychłego rozstania się tej pary autorka wskazuje m.in. na znaczną w warunkach greckich różnicę wieku między małżonkami. Gdy Frastor wyrzucił Fano z domu (co praktycznie oznaczało koniec małżeństwa), utrzymując, że nie jest ona córką ateńskiej obywatelki, Stefanos zażądał od niego zwrotu 3000 drachm (tyle wynosił posąg Fano). Spotkawszy się z odmową Stefanos wytoczył swemu byłemu zięciowi proces, chcąc odzyskać wyłożoną na posąg sumę, na co Frastor odpowiedział skargą sądową. Zarzucił w niej Stefanosowi, że ten go oszukał, dając mu za żonę cudzoziemkę. Autorka zastanawia się nad powodami wycofania się Stefanosa (poza podawanymi ok. 340 r. przez Apollodorosa, który twierdził, że Frastor mówił prawdę), wskazując przede wszystkim na potencjalne ryzyko. W przypadku przegranej Stefanosowi groziła *atimia* (utrata praw obywatelskich) oraz konfiskata majątku (1/3 stałaby się własnością Frastora jako oskarżyciela). Wobec trudności z wykazaniem obywatelskiego statusu Fano (nawet jeśli naprawdę była „obywatelką”), Stefanos poszedł na ugodę, uzyskując w zamian za rezygnację z dochodzenia swych praw przed sądem wycofanie skargi przez Frastora.

W rozdz. VI („Houseguests and Husbands”, s. 94–131) poznajemy widziane oczyma Apollodorosa życie rodzinne Stefanosa i Neajry. Starając się pogrążyć swego przeciwnika, Apollodoros przywołuje niezwykle incydent z lat pięćdziesiątych. Jego bohaterami byli dobry znajomy Stefanosa, Epajnetos z wyspy Andros oraz Fano, która po rozwodzie z Frastorem zamieszkała w domu ojca. Stefanos przyłapał Epajnetosa na stosunku z Fano, uwięził go, żądając 3000 drachm odszkodowania (s. 95–97). Epajnetos wprawdzie obiecał zapłacić, ale gdy odzyskał wolność zmienił zdanie i wytoczył Stefanosowi proces, utrzymując, że nie dopuścił się cudzołóstwa, gdyż Fano była prostytutką, a dom jej ojca domem publicznym. Jakkolwiek zdaniem autorki Epajnetos nie miał poważnych argumentów, w sądzie sprawy mogły się potoczyć różnie, co znowu skłoniło Stefanosa do ugody. Sąd polubowny przyznał Stefanosowi 1000 drachm odszkodowania, które Epajnetos zapłacił, na czym cała historia się zakończyła (s. 97–101). Następnym wydarzeniem, o którym za Apollodorosem opowiada autorka, jest drugie małżeństwo Fano z archontem–basileusem, Theogenesem z demu Erchia, zakończone na żądanie Rady Areopagu rozwodem (s. 102–113).

W rozdz. VII („The Feud”, s. 117–141) Hamel przechodzi do konfliktu Stefanos — Apollodoros. Stefanos dwukrotnie oskarżył Apollodorosa przed sądem, po raz pierwszy w 347 r., zarzucając niezgodność z prawem (*graphe paranomon*) złożonej przez Apollodorosa rok wcześniej uchwale Zgromadzenia o możliwości kierowania nadwyżek finansowych państwa do funduszu wojskowego. Mimo oczywistych trudności udaje się autorce wytłumaczyć czytelnikowi wszystkie związane z tym zawiloci prawne (s. 118–123).

Zapewne w 346 r. Stefanos po raz drugi uderzył w Apollodorosa, tym razem wytaczając mu proces o zabójstwo. Za pierwszym razem Stefanos doprowadził do skazania, za drugim razem mu się wprawdzie nie udało ale, na czym zależało jego politycznym przyjaciółom, wpędzono Apollodorosa w kłopoty i czasowo wyeliminowano go z działalności politycznej (s. 123–126). W kilka lat później Apollodoros, kierując się słusznym, jak zapew-

nia sędziów, pragnieniem zemsty (s. 126–131), postawił swego dawnego prześladowcę (a właściwie jego żonę) przed sądem.

W rozdz. VIII („Supporting Characters”, s. 132–154) autorka przedstawia uczestników procesu. Zaczyna od pierwszego oskarżyciela, Theomnestosa (s. 132–135). Jego motywacje są oczywiste. Jedną z jego dwóch córek poślubił Apollodoros, a sam Theomnestos wziął za żonę córkę tej pary. Ze zrozumiałych względów sporo miejsca poświęca autorka Apollodorosowi, człowiekowi bogatemu, zaangażowanemu w działalność polityczną (s. 135–141). Jego ojciec, Pasjon, zaczynał jako niewolnik zatrudniony w banku Archestratos i Anthistenesa, z czasem uzyskał wolność, sam został właścicielem banku, a hojność, jaką okazywał Atenom, sprawiła, że uzyskał nawet prawa obywatelskie. Za bohaterów procesu autorka uznaje również sędziów ateńskich. Hamel omawia specyfikę ateńskiego systemu sądowego (jego amatorski charakter, liczbę sędziów, dni sądowych w roku, typy procesów, sposób losowania sędziów, s. 141–148). Na koniec opisuje przebieg typowego procesu (s. 148–154).

W ten sposób przygotowany czytelnik dochodzi do rozdz. IX („Neaira’s Trial”, s. 155–162), w którym Hamel zbiera argumenty Apollodorosa, zastanawia się nad tym, jaki wyrok zapadł w sądzie ateńskim, wreszcie powtarza swoją negatywną ocenę zasadności skargi Apollodorosa. Ostatnie zdanie zawiera rzadką w tej pracy uwagę o charakterze bardziej osobistym: *As for Neaira herself — let us hope the jurors’ verdict left her free to return to her life with Stephanos — and free, perhaps, to give him hell for involving her in such a mess in the first place* (s. 162).

Jak wynika z tego omówienia, wbrew obawom, jakie rodzić może tytuł (i umieszczenie na obwolucie reprodukcji obrazu *Fryne przed sędziami* (Jean–Leon Gerome, 1861 r.), Hamel unika w swej książce sensacji. Ze swadą i elegancją, pięknym językiem opowiada o trudnych zagadnieniach, wyjaśniając od razu wszelkie kwestie, które mogłyby utrudnić czytelnikowi lekturę. Sprawnie wprowadza w rozmaite zawiłości systemu prawnego Aten, ukazując, jak działał on w praktyce. Zapewne więc trafnie przeznaczenie książki określił recenzent z „Library Journal”, stwierdzając, że „w przyszłości praca znajdzie się na liście lektur ćwiczeń poświęconych mówcom greckim”. Nie jest to z pewnością książka dla „szerokiej publiczności”.

Debrze Hamel należy się niewątpliwie pochwała za uwzględnienie tła, na którym rozgrywają się losy Neajry. Ale poza tym, co w książce jest, pozostaje problem tego, czego w niej nie ma. Wrażenie, że autorka umieszcza sprawy przez siebie opisywane na szerszym tle, jest paradoksalnie słuszne i mylne zarazem. Na przekór oczekiwaniom nie dowiemy się z jej książki wiele o prostytutce greckiej, a jeszcze mniej o sytuacji kobiet (symptomatyczne, że w książce w ogóle nie pojawia się słynny passus z analizowanej mowy o stosunku Ateńczyków do heter, konkubin i żon). Nie jest to właściwie zarzut. O postawie badawczej Hamel, która nie chce pisać o wszystkim, świadczy to dobrze.

Autorkę zdecydowanie bardziej interesuje kontekst prawny i polityczny. W jakimś sensie mamy tu do czynienia z rozłożonym chronologicznie (dla odtworzenia kolei losu Neajry) komentarzem do mowy Pseudo–Demostenesa (Apollodorosa). Autorka znajdowała się w o tyle komfortowej sytuacji, że miała do dyspozycji dwa najnowsze opatrzone komentarzem wydania mowy¹⁴, a zapewne korzystała również z nieopublikowanego jesz-

¹⁴ Ch. Carey, *Apollodoros Against Neaira [Demosthenes] 59*, Warminster 1992; K. Kapparis, *Apollodoros „Against Neaira” [Dem. 59]*, Berlin 1999.

cze wydania Victora B e r s a¹⁵. Skądinąd warto zauważyć, że w (selektywnej, jak zastrzega się autorka) bibliografii nie ma żadnej pracy obcojęzycznej. Ich znajomości nie wykazuje też lektura przypisów. A szkoda. Zwłaszcza że — jak napisał jeden z recenzentów — *Hamel can write, she can think, and she is, accordingly, published by Yale*. Nieco przewrotnie mógłbym stwierdzić, że ów brak literatury obcojęzycznej w przypadku polskiego starożytnika nie tylko wykluczyłby publikację w Yale University Press, ale i z pewnością zdyskredytowałby jego pracę w oczach środowiska. A poważnie mówiąc, z pewnością warto byłoby uwzględnić poświęcony Neajrze artykuł Claude M o s s é¹⁶, a także sięgnąć do bogatej literatury przedmiotu w innych językach¹⁷. Niemniej jednak jest to, jak znaczna część tego, co w ciągu ostatniego ćwierćwiecza wyrosło z *Women's studies*, praca zupełnie poważna.

---

¹⁵ V. B e r s, *Demosthenes: Speeches 50–59*, Austin (w druku).

¹⁶ C. M o s s é, *Nééra, la courtisane*, [w:] *La Grèce au féminin*, red. N. L o r a u x, Paris 2003, s. 215–246) (pierwotnie książka ukazała się po włosku jako *Grecia al Femminili*, Roma–Bari 1993).

¹⁷ Np. C. M o s s é, *La Femme dans la Grèce antique*, Paris 1983; idem, *Splendeur et misère de la courtisane grecque*, [w:] *La Grèce ancienne*, Paris 1986, s. 206–219 (= „L’Histoire” t. LVI, 1979); A.–M. V e r i l h a c, Cl. V i a l, *Le Mariage grecque*; B. E. S t u m p p, *Prostitution in der Antike*, wyd. II, Berlin 1998 (ss. 434).